

KU TIKATSA EPALAMENDE

Palamende yi nyikiwe matimba hi Vumbiwa ku katsa vaaki eka migingiriko na tiphurosese ta yona. Hikokwalaho, vanhu lavantshwa va hlohloteriwa ku tikatsa eka mitirho ya Palamende.

Ku na tindlela to hambana to fikelela Palamende hi ku tirhisa rendzo leri endliwaka hi mufambisi, webusayiti ya Palamende, www.parliament.gov.za, endzela vukorhokeri byo lavalava eka inthanete hi ku tirhisa tinqingho eka m.parliament.gov.za, hi landzelele eka thwitara eka @ParliamentofRSA, naswona kamba pheji ya hina ya Feyisibuku ku kuma swo engetela kumbe titsarisele eka chanele ya YouTube ya Palamende eka youtube.com/ParliamentofRSA.

Ku endla Palamende yi fikeleleka swinene, ku na nongonoko lowu vuriwaka "Ku tihlanganisa na Xirho" laha vanhu lavantshwa va nga hlanganaka na Xirho xa Palamende xi ri xoxe eka timhaka leti va khumbhaka. Va nga tlhela va endla marito ya vona ma twakala hi ku tirhisa swibumabumelo hi nomo kumbe leswi tsariweke.

Vantshwa va nga tlhela va va xiphemu xa vaaki lava nga ta ya eka Tihlengelletano ta Tikomiti laha mitirho yo tala ya Palamende yi humelelaka kona, naswona va nga ya eka mitshamo ku endlela ku xiya, ku tifumisa no tinyika matimba.

Ku tatisela kwalaho, Palamende yi na mapfumba yo hambanahambana lawa ma kongomisiweke eka vantshwa ku fana na Palamende ya Vantshwa ya Rixaka na Mikanerisano ya Vantshwa laha Miehleketo ya Vangheneleri yi Ringanaka, leyi a ku ri pulatifomo leyi tumbuluxiweke hi Sekithara yo Endla Milawu leswaku vantshwa va avelana mavonelo, va langutisisa vumundzuku bya vona no ta na swintshuxo eka mitlhontho leyi va kongomanaka na yona. Yi nyika vanhu lavantshwa xivandlanene xo hoxa xandla eka ku kuma mitirho na vutihlamuleri bya vona eka vun'we bya vaakitiko na ku akiwa ka rixaka tanihi vaakitiko lava gingirikelaka va Afrika-Dzonga. Palamende ya Vantshwa ya Rixaka yi kongome ku:

- Tlangela xitereka xa swichudeni swa 1976 lexi nga hoxa xandla swinene eka ku tisa xidemokirasi eAfrika-Dzonga;
- Lulamisela pulatifomo yo avelana mitokoto ya swa matimu hi vantshwa va 1976;
- Lulamisela pulatifomo ya n'wangulano eka timhaka ta nkoka leti kongomaneke na vantshwa va namuntlha;
- Tumbuluxa xivandla xo langutisisa swin'we eka mavonelo hilaha vantshwa va namuntlha va nga endliwaka va va na vuswikoti no nyikiwa matimba hakona;
- Tisa vuxiyaxiya hi mayelana na ntirho wa Sekithara yo Endla Milawu;
- Hlanganisa ku nghenelela ka vantshwa eka ku endliwa ka milawu na tiphurosese tin'wana ta Sekithara yo Endla Milawu;
- Tlakusa vun'we bya vaakitiko;
- Vona leswaku Sekithara yo Endla Milawu yi jekajekisana hi timhaka leti khumbhaka vantshwa no angamela matirhiselo ya tipholisi na milawu leyi khumbhaka vanhu lavantshwa va Afrika-Dzonga; na ku
- Endla Khabinete yi va na vutihlamuleri.

MAHETELELO

Palamende yi ya emahlweni yi tlangela vantshwa lembe rin'wana na rin'wana hi ti 16 Khotavuxika hi ku tekela enhlokweni xiave xa vantshwa eka ntshuxeko wa Afrika-Dzonga ku suka eka mfumo wa xihlawuhlawu hi ku tirhisa mapfumba yo hambanahambana, exikarhi ka man'wana, ku fana na Palamende ya Vantshwa na Mikanerisano ya Vantshwa laha Miehleketo ya Vangheneleri yi Ringanaka. Tanihi rixaka, hi ri swin'we hi nga tikarhatela ku fikelela rixaka ro hava xihlawuhlawu xa rixaka lexi simekiweke eka timfanelo na mintshuxeko ya masungulo leswi nga ndzeni ka Vumbiwa. Hi ri swin'we hi nga fikelela swikongomelo swa Kungu ra Nhluvukiso wa Rixaka ku aka vumundzuku lebyinene bya vantshwa va Afrika-Dzonga hi ku tumbuluxa swivandlanene swo antswa swa dyondzo na swa ikhonomi eka vanhu lavantshwa no kongomisa matshalatshala eka ku herisa ku pfumaleka ka ku ringanana hi rimbewu.

Produced by Public Education Office

www.parliament.gov.za

P.O. Box 15, Cape Town, 8000.

Telephone: (021) 403 3341

Facsimile: (021) 403 3535

CELEBRATING SOUTH AFRICAN
YOUTH

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**KU TLANGERIWA
VANTSHWA VA AFRIKA-
DZONGA HI 2017**

KU TLANGERIWA VANTSHWA VA AFRIKA-DZONGA HI 2017

MASUNGULO

Ti 16 ta Khotavuxika ti tlangela xitereka xa 1976 lexi nga sungula eSoweto, naswona xi hangalaka na tiko hinkwaro lexi nga cinca matshamelo ya swa tipolitiki ta vanhu eAfrika-Dzonga. Eka siku leri, exikarhi ka 3000 na 10 000 ya swichudeni swa vantima swi machile hi ku rhula swi kombisa no kanetana na Nawu wa swa Dyondzo ya Vantima lowu tumbuluxiweke hi Mfumo wa Xihlawuhlawu ku endlela ku sungula kharikhulamulu yo hambana ya vadyondzi va vantima, yo hambana na tintangha ta vona ta valungu na ku simekiwa loku bohaka ka Xibunu tanihi ririmi ro dyondzisa.

Hambiswiritano, loko swichudeni swi ya eswitarateni swa Soweto, swi hlanganisiwe hi maphorisa lawa a ma hlomile swinene lawa ma nga hlasela swichudeni leswi a swi kombisa ku vilela hi gasi yo humesa mihloti, naswona endzhaku ka swona hi maqulu ya xiviri. Leswi swi vange dzolonga leri nga hangalaka na ndhawu leyikulu leri nga hundzuka xitereko xo lwisana na mfumo wa xihlawuhlawu.

Namuntlha Afrika-Dzonga yi lwela ku fikelela rixaka ro hava xihlawuhlawu xa rixaka lexi simekiweke eka timfanelo na mintshuxeko swa masungulo leswi nga ndzeni ka Vumbiwa leri kongomeke ku tlakusa no sirhelela timfanelo ta ximunhu ta Maafrika-Dzonga hinkwawo.

Lembe leri ri fungha malembe ya 41 ya ku tlangeriwa ka siku leri ra matimu xikan'we no tlangela malembe ya 20 ya Vumbiwa na malembe ya 20 ku sukela loko ku tumbuluxiwile Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu.

KU TLANGERIWA VANTSHWA VA AFRIKA-DZONGA

Palamende yi pfumelelana na leswaku vantshwa i varhangeri va mundzuku va tiko ra hina, hikwalaho nawu wu kongomisiwe eka ku endla leswaku vanhu lavantshwa va fikelela vuswikoti bya vona. Vantshwa va khumbhiwa swinene hi mitlhontho ya mpfumaleko wa ntirho, vusweti, ku pfumala ku ringanana na soxiyo-ikhonomiki.

Kungu ra Nhluvukiso wa Rixaka (NDP) ri tekela enhlokweni leswaku nhluvuko na ku kula ka tiko ku kuceteriwa hi tilevhele ta ku humelela eka ku hlukukisa vuswikoti no kurisa ku cinca ka vutomi bya vantshwa va rona. Vantshwa lava va nga na swikili swa xiyimo xa le henhla va yime ku antswa ku veka tiko eka gondzo ra ku kula leri twalaka no antswisa vuswikoti bya rona ku nyika vukorhokeri eka vanhu va rona. NDP yi tekela enhlokweni leswaku vantshwa va tlanga xiave xa nkoka swinene eka ku hlukukisiwa ka tiko no pfumelelana na leswaku Afrika-Dzonga yi na nhlayo leyikulu ya vanhu va tiko va vantshwa lava nga eka malembe yo fanela ku tirha, lava nga vanhu lava nga na xiave xa nkoka eka ku tumbuluxa tiko leri ra ha hlukukaka no va na ku humelela.

Exikarhi ka swin'wana, NDP yi kongome ku fikelela leswi landzelaka:

- Ku antswisa sisteme ya xikolo leyi katsaka ku tlakusiwa ka nhlayo ya swichudeni leswi fikelelaka ku tlula 50 wa tiphesente eka litheresi na metse, ku tlakusa mipimo ya vadyondzi lava nga tshikeki xikolo ku ya eka 90 wa tiphesente no tiyisisa vuleteri bya vadyondzi;
- Ku tiyisisa minongonoko yo korhokela vantshwa no simeka minongonoko yintshwa leyi simekiweke eka vaakindhawu ku nyika vanhu lavantshwa vuleteri bya vutshila hi swa vutomi, vuleteri hi swa mabindzu na swivandlanene swo nghenelela eka minongonoko yo hlukukisa vaakindhawu;
- Ku tiyisisa no ndlandlamuxa nhlayo ya tikholichi ta Dyondzo ni Ndzetelo ku yisa Emahlweni (FET) ku engetela mpimo wa ku nghenelela ka vantshwa ku ya eka 25 wa tiphesente;
- Ku engetela mpimo wo thwasa eka tikholichi ta Dyondzo ni Ndzetelo ku yisa Emahlweni (FET) ku ya eka 75 wa tiphesente;
- Ku nyika mpfuneto hi swa timali hi ku hetiseka lowu khumbhaka tihakelo to dyondza, tibuku, ndhawu yo tshama na mpimo wa mali leyi nyikiwaka yo tihanyisa eka swichudeni leswi humaka eka mindyangu leyi nga na vusweti;
- Ku tumbuluxa tisenhara ta vuhlayiseki bya vaakindhawu ku sivela vugevenga no katsa vantshwa eka mapfumba lawa;
- Ku tirhisa ku hakeriwa ka swinavetisi swo hunguteriwa swibalo eka vatholi ku hunguta ku durha ka masungulo yo thola vantshwa lava tirhaka ro sungula;
- Ku hakela mali yo pfuna eka sekithara leyi pfunetaka ku thoriwa loko mathwasana ya giredi ya 12 loko ma nghenisiwa entirhweni hi ku humelela;
- Ku ndlandlamuxa tidyondzo to dyondzela ntirho u ri karhi u tirha no endla tivhochara ta vuleteri ti kumeka hi ku kongoma eka vanhu lava lavaka ntirho;
- Ku sungula xikimi xo gangisa mathwasana xa ximfumo eka vukorhokeri bya mfumo ku endlela ku koka rinoko ra vanhu lava nga na swikili swa le henhla; na
- Ku ndlandlamuxa ntirho wa mabindzu ya mfumo eka vuleteri bya vanhu lava titirhaka hi mavoko na tiphuro-fexinali ta swa xithekiniki.

Eka levhele ya tikonkulu, Ajenda 2063 exikarhi ka swin'wana yi navela leswaku ku va na nhluvuko wa Afrika lowu rhangisaka vanhu laha vuswikoti bya vantshwa byi nga ta vonakala. Leswi swi vula ku endliwa ka pholisi na mbangu wa swa nawu laha mpfumaleko wa ntirho eka vantshwa ku nga ta herisiwa, naswona vantshwa va na xityisiso xa mfikelelo hi

ku hetiseka eka dyondzo, vuleteri, swikili, thekinoloji, vukorhokeri bya swa rihanyu, mitirho na swivandlanene swa ikhonomi. Ajenda 2063 yi langutela tikonkulu laha vavanuna na vavasati lavantshwa va nga ta va vamakombandlela va vutivi bya vaakitiko va Afrika, naswona va ta hoxa xandla eka ku tumbuluxa ro sungula na swa mabindzu. Yi tlhela yi pfumelelana na leswaku i ku tirhisa ntsena ku tumbuluxiwa hi ku yisa emahlweni ka swivandlanene leswi nga hetaka nkarhi wo leha leswaku vuswikoti bya vantshwa byi kota ku fikeleleka hi ku hetiseka.

NTIRHO WA PALAMENDE EKA NHLUVUKISO WA VANTSHWA

Palamende yi na tikomiti to fana na Komiti ya Vuangameri ya Huvo ya Rixaka eka Vamanana, Vana na Vatsoniwa na Komiti ya Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu eka Vamanana, Vana na Vatsoniwa leti lavaka ku tirhana na timhaka ta vantshwa. Tikomiti leti ti na vutihlamuleri byo angamela eka timhaka ta vantshwa, naswona ti fanele ti tirhana na milawu leyi khumbhaka vanhu lavantshwa.

Palamende eka matimba lawa yi nyikiweke wona yo endla milawu, yi pasise milawu yo tala yo fana na Nawu wo Nyika Matimba ya swa Ikhonomi eka Vantima lowu Angarhelaka wa 2003, Nawu wa Nhluvukiso wa Swikili wa 1998 na Nawu wa Matholele hi ku Ringana.

Afrika-Dzonga yi amukele Pholisi ya Vantshwa ya Rixaka ya 2015-2020 (NYP 2020) ku hlanganisa mapfumba ya vantshwa lawa ma hlohlotelaka vuswikoti bya vanhu lavantshwa ku nghenelela eka ku cinciwa ka ikhonomi na vaakitiko. Mbuyelonkulu wa NYP 2020 i ku nyika vanhu lavantshwa matimba lava nga na vuswikoti ku fikelela vuswikoti bya vona hi ku hetiseka no twisisa mitirho ya vona eka ku hoxa xandla hi ndlela leyi twalaka eka ku tumbuluxiwa ka Afrika-Dzonga leyi nga hava xihlawuhlawu xa rixaka, ku ringana, xidemokirasi na ku humelela.

Ku tatisela kwalaho, ku tsakela ka vantshwa ku rhangeriwa emahlweni hi Ejensi ya Nhluvukiso wa Vantshwa ya Rixaka, naswona yi fambisiwa hi Nawu wa Ejensi ya Nhluvukiso wa Vantshwa ya Rixaka. I nhlanganano lowu kongomiseke eka ku angula hi ku kongoma eka mitlhontho ya swa ikhonomi leyi kongomaneke na vanhu lavantshwa hi ku tumbuluxa pulatifomo yo tumbuluxa mitirho, nhluvukiso wa swikili na ku hundziseriwa ka swikili eka vantshwa va Afrika-Dzonga.

Exikarhi ka yin'wana, milawu leyi landzelaka leyi khumbhaka vantshwa yi pasisiwile eka malembe ya 20 lama nga hundza:

- Vumbiwa
- Nawu wa Ejensi ya Nhluvukiso wa Vantshwa ya Rixaka
- Nawu wa Swikolo swa Afrika-Dzonga
- Nawu wa Dyondzo na Vuleteri byo Yisa Emahlweni
- Nawu wa Dyondzo ya le Henhla
- Nawu wa Nhluvukiso wa Swikili
- Nawu wa Matholele hi ku Ringana
- Nawu wo Nyika Matimba ya swa Ikhonomi eka Vantima lowu Angarhelaka

Hikokwalaho, Palamende eka ntirho wa yona wo angamela, yi angamela matirhiselo ya milawu leyi ku vona leswaku ku na ku nyikiwa ka vukorhokeri na vutihlamuleri leswi tlakukeke. Palamende yi tumbuluxe Tikomiti ta Vuangameri ta Huvo ya Rixaka na Tikomiti ta Vuangameri ta Huvo ya Rixaka ta Swifundzankulu ku endla leswaku mfumo wu va na vutihlamuleri eka matirhiselo ya milawu leyi, hi leswaku, Komiti ya Vuangameri ya Huvo ya Rixaka eka Dyondzo ya le Swikolweni na Dyondzo ya le Henhla, Komiti ya Vuangameri ya Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu eka swa Mitlangu na Vuhungasi na Dyondzo na Komiti ya Vuangameri ya Huvo ya Rixaka eka Vamanana, Vantshwa na Vatsoniwa.

KU TLANGERIWA MALEMBE YA 20 YA VUMBIWA NA MALEMBE YA 20 YA HUVO YA RIXAKA YA SWIFUNDZANKULU

Palamende ya Rhiphabuliki ra Afrika-Dzonga yi tlangela malembe ya 20 ku sukela loko ku amukeriwile Vumbiwa ra hina leri humaka emahlweni exikarhi ka man'wana emisaveni hinkwayo na malembe ya 20 ya ku tumbuluxiwa ka Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu. Vumbiwa i nawu lowu kulukumba etikweni ra hina, naswona i ntirho wa hina ku tlakusa, sirhelela no xixima Vumbiwa ra hina. Muakatiko un'wana na un'wana wa Muafrika-Dzonga ku katsa na vantshwa u na xivangelo xin'wana na xin'wana xo tinyungubyisa hi Vumbiwa ra hina.

Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu (NCOP) yi sungule ku tirha hi ti 6 Nyenyanyana 1997. Vumbiwa ra Rhiphabuliki ra Afrika-Dzonga ri lulamise gondzo ra ku tumbuluxiwa ka NCOP tanihi Huvo ya vumbirhi ya Palamende. Vumbiwa ri swi veka erivaleni leswaku ntirho wa NCOP i ku yimela swifundzankulu ku vona leswaku ku tsakela ka swona ku tekeriwa enhlokweni eka xiyenge xa mfumo wa tiko hinkwaro. NCOP i xitirho xa nkoka ku endlela ku fikeleriwa ka mfumo wa vutirhisani. Yi kongomisa eka ku tsundzuxa, ku hlanganisa, ku vulavurisana no endla vuxaka exikarhi ka swiyenge swa mfumo swa tiko hinkwaro, swifundzankulu na mimfumo ya tindhawu.

Swikongomelonkulu swa ku tlangeriwa ka malembe ya 20 i ku:

- Hoyozela tintlhari ta swa tipolitiki, vakanerisani na vampfampfarhuti (vamabulandlela) va Vumbiwa;
- Tlangela malembe-khume mambirhi ya Vumbiwa ro sungula ra xidemokirasi ra Afrika-Dzonga na ku humelela eka timfanelo na mitshuxeko ya swa tipolitiki, ya vanhu na ya swa ikhonomi, timfanelo ta ximunhu na vulawuri bya nawu eka Maafrika-Dzonga hinkwawo;
- Khutaza vurhandzatiko lebyikulu na ku aka rixaka hi ku tirhisa nkucetelo wa rixaka lowu pfuxetiweke eka ku navela ka Vumbiwa;
- Tiyisisa no tsundzuxa vavhoti hi ku cinca ka nkoka loku tisiweke hi Vumbiwa ku ri karhi ku kongomisiwa eka timfanelo leti nga kona eka Tsalwa ra Timfanelo; na ku
- Hlohlotella mbulavurisano na ku avelana ka mitokoto ya leswi ku amukeriwa ka Vumbiwa ku vulaka swona eka vutomi bya tinxaka to hambana;